

دانش بومی گیاهان دارویی از دیدگاه بهره‌برداران عشایری در مرتع چهل کمان استان خراسان رضوی

فهیمة علی میرزایی* ، بهاره بهمنش**

امین محمدی استادکلایه*** محمدرضا شهرکی****

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۱۱/۲۴ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۳/۱۹

چکیده

دستیابی به تجربیات و اطلاعات نهفته و غیر مستند یکی از راهکارهای ارزشمند بازیابی سنت‌هایی می‌باشد که به‌صورت غیرمکتوب و درخطر نابودی هستند. هدف از این تحقیق، شناسایی گیاهان دارویی مورد استفاده بهره‌برداران عشایری و جمع‌آوری اطلاعات عشایر مرتع چهل کمان در مورد اندام‌های دارویی و نحوه استفاده از آن‌ها و همچنین، بیماری‌های قابل‌درمان با این گیاهان و در واقع مطالعه اتنوبوتانی و اتنوفارماکولوژی گیاهان دارویی مورد استفاده عشایر منطقه می‌باشد. ثبت باورها و اطلاعات بومی عشایر

---

* دانشجوی کارشناسی ارشد مرتع‌داری دانشکده علوم کشاورزی و منابع طبیعی دانشگاه گنبدکاووس.

f.alimirzaee70@gmail.com

behmanesh@gonbad.ac.ir

** استادیار گروه مرتع و آبخیزداری دانشگاه گنبدکاووس.

aminmohammadi.gku@gmail.com

*** استادیار گروه مرتع و آبخیزداری دانشگاه گنبدکاووس.

m.rshahraki@yahoo.com

**** کارشناس ترویج اداره کل منابع طبیعی و آبخیزداری استان گلستان.

به صورت گفتگو به هر دو شیوه مصاحبه در محل زندگی عشایر و مصاحبه مشارکتی در محل رویشگاه گیاهان انجام شد. مصاحبه‌شوندگان به روش گلوله برفی انتخاب شدند. هم‌زمان با مصاحبه مشارکتی، از طریق پیمایش‌های صحرایی، نمونه‌های هرباریومی از گیاهان مرتع چهل‌کمان برداشت و بر اساس منابع معتبر گیاه‌شناسی شناسایی شدند. برای هر گیاه دارویی، نام علمی، خانواده، نام محلی، اندام مورد استفاده، خاصیت درمانی رایج و همچنین، شیوه تهیه و مصرف داروی گیاهی تدوین شد. شاخص‌های فراوانی نسبی و ارزش استفاده برای هر یک از گیاهان دارویی محاسبه شدند. در منطقه مورد مطالعه ۵۱ گونه دارویی متعلق به ۲۶ تیره گیاهی شناسایی شد که پرجمعیت‌ترین خانواده‌های گیاهی مربوط به *Asteraceae* و *Lamiaceae* با ۷ و ۶ گونه بوده است. یافته‌ها نشان داد بیشترین فراوانی از گیاهان دارویی با ۵۲/۹۴ درصد برای درمان بیمارهای گوارشی کاربرد دارند. بالاترین میزان ارزش استفاده متعلق به گونه‌های آویشن و زیره سیاه برابر با ۰/۶۶ بود. با توجه به بالا بودن اهمیت گیاهان دارویی مرتع چهل‌کمان، نتایج این تحقیق و پژوهش‌های علمی آن، می‌تواند زمینه‌های مناسبی را برای توسعه دانش فیتوشیمی و تولید داروهای گیاهی فراهم آورد.

واژه‌های کلیدی: گیاهان دارویی، عشایر، مصاحبه مشارکتی، روش گلوله

برفی، مرتع چهل‌کمان

مقدمه

دانش بومی بخشی از فرهنگ منحصر به فرد هر سرزمین است که از طریق تجربه حاصل شده و به مرور به بخشی از فرهنگ اجتماعی و تولیدی آن جامعه تبدیل شده است (فروزه و همکاران، ۱۳۹۳). مراتع علاوه بر نقشی که به عنوان ارزش حفاظتی، تفرجگاهی، تولید علوفه، محیط‌زیست، منبع ژنتیکی و غیره دارند، از نظر تولید گیاهان دارویی و صنعتی از جایگاهی ویژه برخوردار هستند. در مراتع طبیعی گونه‌های فراوانی

با خواص دارویی یافت می‌شوند که غنی از متابولیت‌های ثانویه هستند. در واقع گیاهان دارویی به‌عنوان ذخایر طبیعی هستند که نوع، تعداد و تنوع گونه‌های گیاهی بر اساس شرایط و موقعیت جغرافیایی هر منطقه متفاوت است (مرفع و همکاران، ۱۳۹۴). غنی بودن فلور گیاهان ایران و نیز فرهنگ و دانش غنی استفاده از گیاهان دارویی و وجود علاقه و دانش استفاده از گیاهان دارویی در بین اقوام مختلف کشور و توجه به این که در مکان‌های مختلف، برای استفاده از گیاهان دارویی آداب و رسوم و روش‌های متفاوتی وجود دارد، مطالعه گیاه‌شناسی سنتی، روش‌های ارزشمندی را برای یافتن گیاهان دارویی جدید و داروهای گیاهی عرضه می‌دارد (ایران‌منش و همکاران، ۱۳۸۹).

اتنوبوتانی و یا گیاه قوم‌شناسی به مطالعه چگونگی استفاده افراد یک قوم و بومی یک منطقه از گیاهان موجود در آن منطقه می‌پردازد. با توجه به این که اتنوبوتانی یا دانش بومی گیاهی، ارزش محلی اطلاعات سنتی را به‌صورت استفاده منطقی از طبیعت تفسیر می‌نماید؛ بنابراین، جمع‌آوری اطلاعات و دانش اهالی بومی یک منطقه می‌تواند نقش مهمی را در جهت تولیدات گیاهی ایفا نماید. از این‌رو، بررسی، شناسایی، حفظ و نگهداری گونه‌های گیاهی، به‌ویژه گونه‌های دارویی مفید و نادر توسط مردم بومی و محلی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است (عباسی و همکاران، ۱۳۹۱). در واقع؛ اتنوبوتانی، مستندسازی اطلاعات سنتی به‌منظور بهره‌برداری منطقی از منابع و حفاظت مؤثر از تنوع زیستی و اطلاعات فرهنگی می‌باشد. به‌طوری‌که، تبد و جلیلیان (۱۳۹۴) معتقدند، که اتنوبوتانی به مطالعه و بررسی چگونگی استفاده افراد یک قوم، یک فرهنگ و یا یک ناحیه خاص از گیاهان بومی موجود در آن منطقه می‌پردازد که دانش حاصل از این مطالعات می‌تواند برای سایر محققان ارزش فراوان داشته باشد. اتنوفارماکولوژی نیز به‌عنوان ابزاری برای استخراج دانش بومی استفاده از گیاهان به‌ویژه به‌صورت دارو با هدف تولید محصولات تجاری جدید، عمل می‌کند. با توجه به تنوع پوشش گیاهی ایران و نیز منابع محلی و علمی متعددی که در زمینه پزشکی سنتی از دیرباز به‌جامانده

است، این مطالعات می‌تواند راهکارها و دستاوردهای ارزشمندی را برای یافتن گیاهان دارویی جدید و داروهای گیاهی ارائه نماید (شریفی فر و همکاران، ۱۳۹۲).

مطالعه اتنوفارماکولوژی می‌تواند به شناخت داروهای جدید و نیز جلوگیری از نابودی دانش نهان و شهودی در نزد فرهنگ‌های گوناگون کمک نماید. به بیان دیگر، با توجه به این که اطلاعات سنتی درباره گیاهان، اساس تولید محصولات و داروهای طبیعی طبی جدید است و از طرفی، افراد سالخورده و مسن دارای اطلاعات مفیدی درباره خواص دارویی این گیاهان هستند و با مرگ این افراد، بخشی از این دانش سنتی، به سرعت نابود می‌شود، بنابراین ثبت و ضبط این اطلاعات ضروری می‌باشد (شریفی فر و همکاران، ۱۳۸۹). به طوری که، تکلهایمانوت^۱ (۲۰۰۹) معتقد است مستندات دانش مردم بومی در استفاده و مدیریت گیاهان دارویی و تولید داروهای گیاهی نقشی اساسی دارد. نظر به اهمیت داروهای گیاهی به عنوان داروهای طبیعی و ضرورت مطالعه دانش و آگاهی مردم نسبت به نقاط قوت درمان سنتی با استفاده از گیاهان دارویی که کمترین عوارض جانبی را در مقایسه با داروهای شیمیایی دارند؛ شناسایی گیاهان دارویی مورد استفاده مردم بومی منطقه مورد مطالعه، ضروری به نظر می‌رسد. همچنین با توجه به این که مطالعه دانش بومی عشایر در استفاده‌های سنتی از گیاهان و بخصوص به صورت مصارف درمانی بسیار پراهمیت است، در این راستا، تحقیق حاضر به شناسایی گیاهان دارویی و دسته‌بندی دانش بومی استفاده از آن‌ها در بین عشایر مراتع چهل کمان استان خراسان رضوی می‌پردازد.

پیشینه تحقیق

زیرایی و همکارانش (۱۳۹۴) در تحقیقی با عنوان «اتنوفارماکولوژی گیاهان دارویی جلگه دشتستان در منطقه زیرراه (توز) استان بوشهر»، با مصاحبه از ۲۹ نفر آگاه بومی

دانش بومی گیاهان دارویی از دیدگاه بهره‌برداران ... ۱۶۱

در منطقه، ۴۹۴ گونه گیاه دارویی از ۲۲ خانواده را شناسایی کردند. گیاهان چشم بغیض (*Ducrosia anethifolia* Bioss)، سیاه‌دانه (*Nigella sativa*)، لگجی (*Capparis spinosa*) و گزنه (*Urtica dioica*) بالاترین فراوانی ثبت نسبی را از خود نشان دادند. شایع‌ترین کاربرد دارویی گیاهان به ترتیب برای بیماری‌های گوارشی، بیماری‌های زنان و زایمان و بیماری‌های پوستی بود.

در راستای تحقیقات قلی پور و همکاران (۱۳۹۳) در زمینه اتنوبوتانیکی گیاهان دارویی دهستان زارم رود نکا در استان مازندران، ۶۴ گونه گیاهی دارویی در قالب ۵۱ جنس و ۳۴ تیره شناسایی شدند که برای درمان بیماری‌های مختلف مورد استفاده قرار گرفته‌اند. تیره‌های *Rosaceae* و *Lamiaceae* به ترتیب با ۹ و ۷ گونه به ترتیب بااهمیت‌ترین تیره‌های کاربردی منطقه محسوب می‌شوند. بیشترین موارد مصرف گیاهان دارویی منطقه به ترتیب در درمان ناراحتی‌های دستگاه گوارش، گردش خون و دفع ادرار مشاهده شده است. بر اساس منابع علمی موجود، ۱۶ گونه گیاه دارویی با کاربرد جدید در این منطقه شناسایی گردید.

بر اساس نتایج خدایاری و همکاران (۱۳۹۳) در شمال شرق استان خوزستان، ۱۷۴ گونه گیاه دارویی متعلق به ۶۵ تیره گیاهی، جمع‌آوری و شناسایی گردید و نتایج نشان داد که به ترتیب: *Asteraceae* با ۲۲ گونه، *Lamiaceae* با ۲۰ گونه، *Apiaceae* با ۱۹ گونه و *Fabaceae* با ۱۶ گونه گیاهی از بیشترین کاربرد داروسازی برخوردار بودند و بیشترین موارد به ترتیب در زمینه رفع مشکلات گوارشی، تنفسی، سیستم ادراری و کاهش قند و چربی خون مشاهده شد.

یافته‌های تحقیقات دولتخواهی و قربانی نهوجی (۱۳۹۲) که به بررسی معرفی گیاهان دارویی پرمصرف شهرستان دشتستان در استان بوشهر با تأکید بر کاربرد سنتی پرداخته بودند، ۸۵ گونه دارویی متعلق به ۷۰ جنس و ۳۹ خانواده را در منطقه شناسایی کردند. بیشترین فراوانی در خانواده کاسنی (*Asteraceae*) با ۱۰ گونه و سپس خانواده

نعنائیان (Lamiaceae) با ۸ گونه و بزرگ‌ترین جنس نیز جنس سدر (Ziziphus) با ۶ گونه گزارش گردید. بیشترین کاربرد نیز برای درمان بیماری‌های گوارشی مشاهده شد. نتایج تحقیقات پنگال^۱ و همکاران (۲۰۱۰) در منطقه هاریانا^۲ کشور هند، نشان داد که مردم ۵۷ گیاه دارویی را مورد استفاده قرار می‌دهند که متعلق به ۵۱ جنس و ۳۵ خانواده بودند که برای درمان بیماری‌های مختلف مورد مصرف قرار گرفته‌اند. یافته‌ها حاکی از آن است که مردم از ۱۹ گیاه دارویی در درمان مارگزیدگی استفاده می‌کنند. نتایج تحقیقات دولتخواهی و نبی پور (۱۳۹۳) با موضوع «بررسی اتنوبوتانی گیاهان دارویی حوزه آبریز شمال شرقی خلیج فارس»، نشان می‌دهد که در این حوزه ۷۰ گونه گیاه دارویی متعلق به ۳۷ خانواده و ۶۲ جنس حضور دارند. از میان ۳۷ خانواده گیاهی شناسایی شده در این حوزه، خانواده کاسنی با ۷ گونه پرجمعیت‌ترین خانواده و جنس بارهنگ با ۴ گونه بزرگ‌ترین جنس در حوزه مورد مطالعه می‌باشد. بیش‌ترین گیاهان دارویی در منطقه در درمان بیماری‌های گوارشی مورد استفاده قرار می‌گیرند. الام^۳ و همکاران (۲۰۱۱) در مطالعه‌ای بر روی جوامع محلی منطقه بونر در کشور پاکستان، ۱۴۱ گونه گیاهی مورد شناسایی قرار دادند. در این بین بیشتر گیاهان دارویی مورد استفاده از نوع فورب‌ها بودند که به ترتیب بر اساس بیشترین فراوانی از کل گیاه، برگ، ساقه و پوست استفاده شده است. این در حالی است که مردم منطقه بیشتر از خانواده بقولات استفاده می‌کنند. محمود و همکاران (۲۰۱۲) در مطالعه‌ای بر روی گیاهان دارویی منطقه کشمیر کشور پاکستان، ۶۱ گیاه دارویی متعلق به ۴۰ خانواده را مورد شناسایی قرار داده‌اند. بومیان، داروهای گیاهی مورد استفاده را به ترتیب از برگ، ریشه، ساقه، میوه و پوست تهیه می‌کنند.

---

1. Panghal
2. Haryana
3. Alam

دانش بومی گیاهان دارویی از دیدگاه بهره‌برداران ... ۱۶۳

مهواسن^۱ و همکاران (۲۰۱۳) در مطالعه‌ای در آفریقای جنوبی، ۱۶ گونه دارویی از ۷ خانواده و ۱۴ جنس را بعد از مصاحبه با ۳۰ درمانگر سنتی، مورد شناسایی قرار دادند. نتایج نشان داد که مردم اغلب از درختان (با ۵۶/۳ درصد) و گیاهان خانواده بقولات و همچنین به ترتیب فراوانی از ریشه، برگ، پوست، کل گیاه و گل، در درمان بیماری‌ها استفاده نموده‌اند. یافته‌ها حاکی از آن بود که بیشتر درمانگرها برای درمان بیماری‌ها، گیاهان دارویی را بیشتر به صورت جوشانده استفاده می‌کنند.

فروزه و همکاران (۱۳۹۳) در تحقیقی با عنوان «جمع‌آوری و بررسی اتنوبوتانی منتخبی از گیاهان استان کهگیلویه و بویر احمد» بیان داشته‌اند که، عشایر مراتع دیلگان از تمام گیاهان جمع‌آوری شده استفاده‌های متعدد خوراکی و دارویی داشتند، به طوری که از ۷۰ گونه مورد مطالعه، از هشت گونه استفاده خوراکی و تقویتی داشتند و به هفت گونه، هم استفاده خوراکی و هم دارویی نسبت می‌دادند و برای سایر گونه‌ها مصارف دارویی و بهداشتی قائل بودند.

روش شناسی

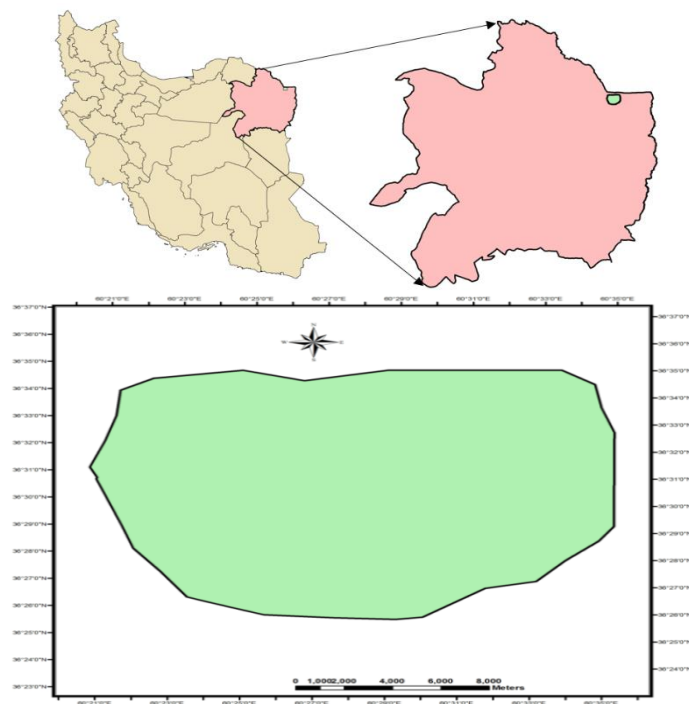
معرفی منطقه

منطقه موردبررسی مرتع چهل کمان واقع در شهرستان سرخس، بخش مرکزی، دهستان خانگیران به مساحت ۴۷۴۹ هکتار و در فاصله ۳۵ کیلومتری شمال غرب مرزداران در مسیر جاده سرخس قرارگرفته است. طول جغرافیایی آن ۶۰ درجه و ۲۰ دقیقه تا ۶۰ درجه و ۳۵ دقیقه و عرض جغرافیایی آن ۳۶ درجه و ۲۵ دقیقه تا ۳۶ درجه و ۳۵ دقیقه قرار دارد (شکل ۱). از شمال به اراضی چشمه دوزخه و چشمه شورها، از جنوب به کوه‌های شرتوخان دوکوهی، از شرق به چشمه شورها و چشمه تلخ و از غرب به اراضی چهارچوب‌بند محدود است. همچنین حداکثر ارتفاع ۱۲۰۰ متر، حداقل ارتفاع

۱۶۴ دو فصلنامه دانش‌های بومی ایران، سال چهارم، شماره ۷، بهار و تابستان ۱۳۹۶

۵۰۰ و ارتفاع متوسط منطقه ۷۹۹/۶ متر می‌باشد (مهندسین مشاور دلتاسازه سناباد،
۱۳۸۹).

شکل ۱- موقعیت جغرافیایی مرتع چهل کمان در استان خراسان رضوی و ایران

متوسط بارندگی برای ارتفاع متوسط ۷۹۹/۶۱ متری منطقه ۲۱۱/۲ میلی‌متر بارش سالانه محاسبه می‌گردد و میانگین دمای سالانه منطقه ۱۴/۸ درجه سانتی‌گراد می‌باشد. گونه‌های اصلی منطقه شامل، جگن (*Carex stenophylla*)، چمن پیازی (*Poa Bulbosa*) و درمنه (*Artemisia kopedaghensis*)، علف پشمکی (*Bromus tectorum*)، گل گندم (*Centaurea virgate*) و قدومه (*Alyssum bracteatum*) می‌باشند.

بیشتر بهره‌برداران منطقه دارای ساختار عشایری بوده و مسلمان بوده و دارای مذهب شیعه و از طایفه براوانلو هستند. شغل اصلی آن‌ها دامداری بوده و از این طریق تأمین معیشت می‌کنند. گوسفند و بز بیشترین انواع دام بهره‌برداران عشایری را شامل می‌شوند. طول دوره چرا طی یک نوبت از اول زمستان به مدت ۱۱۰ روز برابر یکم

دی‌ماه لغایت ۲۰ فروردین سال بعد است و تنها در هنگام قشلاق در فصول سرد سال و محدوده زمانی مجاز چرا در منطقه چهل کمان به سر می‌برند و به هنگام ییلاق به کوه‌های هزار مسجد و شهرستان قوچان کوچ می‌کنند. عشایر منطقه شامل حدود ۱۰۰ خانوار و دارای ۸۷۶۵ واحد دامی هستند (مهندسیین مشاور دلتاسازه سناباد، ۱۳۸۹).

جامعه آماری و نحوه انتخاب آن‌ها

جمعیت مورد مطالعه در بخش دانش بومی گیاهان دارویی حدود ۱۰۰ خانوار از بهره‌برداران عشایری مراتع چهل کمان می‌باشند. جمع‌آوری اطلاعات در بین آن‌ها با استفاده از روش گلوله برفی^۱ انجام شد. نمونه‌گیری گلوله برفی روشی از نمونه‌گیری غیر احتمالی، برای مواقعی است که واحدهای مورد مطالعه به راحتی قابل شناسایی نباشند، به‌ویژه هنگامی که این واحدها بسیار کمیاب یا بخش کوچکی از یک جامعه خیلی بزرگ را تشکیل می‌دهند. در این روش محقق پس از شناسایی یا انتخاب اولین واحد نمونه‌گیری از آن برای شناسایی و انتخاب دومین واحد نمونه‌گیری استفاده یا کمک می‌گیرد. به همین ترتیب واحدهای دیگر نمونه شناسایی و انتخاب می‌شوند. بنابراین اولین بهره‌بردار عشایری با حضور محقق در منطقه مورد مطالعه توسط سایر بهره‌برداران تأیید و به‌عنوان مصاحبه‌شونده نخست انتخاب گردید. به‌طوری‌که مصاحبه‌شونده اول، فرد مصاحبه‌شونده دوم را انتخاب می‌کند. مصاحبه‌های محقق تا جایی ادامه یافت که با پاسخ‌های تکراری مواجه شد. در نهایت ۳۰ نفر از بهره‌برداران عشایری که ۹ نفر آن‌ها زن و ۲۱ نفر نیز مرد بودند، انتخاب و با آن‌ها مصاحبه شد و اطلاعات آن‌ها ثبت و ضبط گردید (جدول ۱). مصاحبه از پراستفاده‌ترین تکنیک‌های پژوهش‌های کیفی است. در این تحقیق از سه شیوه مصاحبه ساختارمند^۲، نیمه

-
1. Snowball Sampling
  2. Structured

ساختارمند^۱ و عمیق^۲ بر اساس شرایط مصاحبه‌شوندگان استفاده گردید. محقق برای شروع مصاحبه از روش ساختارمند بهره گرفته است. به طوری که سؤالی را با ساختار از قبل طراحی شده ارائه داده و مصاحبه‌شونده در ارتباط با مباحث کاربردی گیاهان دارویی مطالبی را ارائه داده است. محقق برای تکمیل اطلاعات تحقیق از سؤالاتی که در حین مصاحبه برای آن پیش می‌آمد، با مطرح کردن به صورت باز، از مصاحبه‌شونده می‌خواست تا هر چه در ارتباط با آن موضوع دانش و آگاهی دارد بیان کند. در برخی مواقع نیز محقق برای درک بهتر مطالب و همچنین رفع ابهامات پیش‌آمده از مصاحبه‌های عمیق‌تر بهره گرفته است. به بیان دیگر، در این زمان محقق برای توضیح و تفسیر بیشتر اطلاعات گیاهان دارویی معرفی شده توسط خبرگان، سطح مصاحبه‌ها را عمیق‌تر کرده است. مصاحبه‌ها در دو سطح متمرکز در اترافگاه عشایر و حضور در مراتع انجام شد. ضمن مصاحبه از خبرگان در مراتع، به صورت راهپیمایی و همراه با عشایر به جمع‌آوری نمونه‌های گیاهی اقدام شد که این امر دقت شناسایی گیاهان دارویی منطقه مورد مطالعه را توسط کارشناسان و متخصصان بالاتر برد. به بیان دیگر، هم‌زمان با فصل رویش و بهره‌برداری از گیاهان دارویی، با افراد باتجربه محلی به مراتع رفته و ضمن مشاهده و شناسایی گیاه و همچنین نمونه‌برداری از آن، درباره نام محلی، نحوه جمع‌آوری، زمان جمع‌آوری، قسمت‌های قابل استفاده، نحوه مصرف و در صورت امکان سایر مصارف و کاربردهای گیاه مورد نظر سؤالات پرسیده شد و فیش‌برداری انجام شد. بعد از اتمام مصاحبه‌ها و تکمیل پرسشنامه‌ها، نمونه‌های گیاهی برداشت شده از مراتع بر اساس شیوه‌های رایج در گیاه‌شناسی خشک و سپس برای شناسایی علمی به هرباریوم گیاهی دانشگاه گنبدکاووس منتقل شدند.

-
1. Semistructured
  2. Depth Interviews

جدول ۱- لیست اسامی آگاهان بومی و مصاحبه‌شونده در تحقیق

ردیف	نام و نام خانوادگی	سن	تحصیلات
۱	حمید علفی	۴۰	ابتدایی
۲	حجت داغستانی	۴۵	ابتدایی
۳	حسین صلاتینی	۵۰	بی سواد
۴	شعبانعلی عباس زاده براوانلو	۵۵	بی سواد
۵	حشمت داغستانی	۴۰	ابتدایی
۶	سهراب کوهستانی	۴۵	ابتدایی
۷	گل محمد داغستانی	۴۰	ابتدایی
۸	محمد شجاعی	۵۰	بی سواد
۹	محمد کریمی	۳۸	سیکل
۱۰	شاه حسین داغستانی	۵۵	ابتدایی
۱۱	منصور توپکانلو	۴۰	ابتدایی
۱۲	برات محمد قائمی توپکانلو	۵۰	بی سواد
۱۳	اسکندر جمیلی	۴۰	ابتدایی
۱۴	محمد صلاحیان	۳۵	سیکل
۱۵	برزو توپکانلو	۳۰	سیکل
۱۶	حسینعلی اکبری باقری	۵۰	ابتدایی
۱۷	حسنعلی محمودی	۴۰	ابتدایی
۱۸	محمد رحیم شجاعی	۵۰	ابتدایی
۱۹	حسن جمیلی توپکانلو	۴۰	ابتدایی
۲۰	یدالله کوهستانی	۶۰	بی سواد
۲۱	اسدالله صلاحی	۵۵	بی سواد
۲۲	حیات داغستانی	۴۳	سیکل
۲۳	گلپر داغستانی	۵۵	ابتدایی

دیپلم	۳۰	شهربانو شجاعی	۲۴
سیکل	۳۵	مرضیه فرهاد پور	۲۵
سیکل	۳۷	صدیقه پرهیزی	۲۶
ابتدایی	۵۰	زهرا علفی	۲۷
بی‌سواد	۶۰	گل‌بی‌بی شعبانی	۲۸
سیکل	۳۰	زهرا توپکانلو	۲۹
سیکل	۴۰	مریم کریمی	۳۰

آنالیز اطلاعات اتنوفارماکولوژیک گیاهان دارویی

اطلاعات اتنوفارماکولوژیک در ابتدا به صورت گزارش کار^۱ و ترکیبی از فرد آگاه بومی (I)، کاربرد گونه گیاه (S) و گروه کاربردی (U) توسط محقق انجام گرفت. در این تحقیق فراوانی ثبت^۲، فراوانی ثبت نسبی^۳، درصد فراوانی ثبت^۴ و تعداد کاربرد^۵ برای هر گیاه به شرح زیر ثبت گردید:

فراوانی ثبت (FC)؛ فراوانی ثبت به شمار افراد آگاه بومی که کاربرد گونه گیاهی را بیان کرده باشند، گفته می‌شود (مهواسن و همکاران، ۲۰۱۳). به عنوان مثال ۶ نفر از خبرگان عشایری مصاحبه‌شونده، گیاه آویشن یا همان آنخ را به عنوان گیاه دارویی معرفی کردند. بنابراین فراوانی ثبت برای گیاه آویشن، عدد ۶ است.

شاخص فراوانی نسبی ثبت (RFC) که این شاخص با فرمول $RFC = FC / N$

محاسبه شده که در آن $RFC =$ فراوانی ثبت نسبی، $FC =$ فراوانی ثبت و $N =$ تعداد کل مصاحبه‌شونده‌ها می‌باشد و تعداد خبرگانی که یک گونه گیاهی (FC یا فراوانی ثبت) را

-
1. Use Report
  2. Frequency of Citation
  3. Relative Frequency of Citation
  4. Percentage Frequency of Citation
  5. Number Of Use

معرفی کرده‌اند تقسیم بر تعداد کل خبرگان مصاحبه‌شونده ($N=30$) (پارتهیبان^۱ و همکاران، ۲۰۱۶) می‌شوند. به بیانی دیگر، فراوانی ثبت نسبی از تقسیم فراوانی ثبت بر تعداد کل مصاحبه‌شوندگان به دست می‌آید. مقدار فراوانی ثبت نسبی بین صفر برای زمانی که فردی گیاهی را معرفی نکرده باشد و یک برای هنگامی است که همه مصاحبه‌شونده‌ها یک گیاه را معرفی کرده باشند (تاریدو و پاردو-دی-سانتایانا^۲، ۲۰۰۸). به‌عنوان مثال اگر گیاه آویشن توسط ۶ فرد بومی معرفی شده باشد، فراوانی ثبت نسبی آن از تقسیم ۶ بر ۳۰ (تعداد کل افراد مصاحبه‌شونده) به دست می‌آید.

درصد فراوانی ثبت (PFC) برای محاسبه شاخص درصد فراوانی ثبت هر گیاه با فرمول $PFC = (FC / N) \times 100$ ، کافی ست فراوانی ثبت نسبی بر اساس فرمول فراوانی ثبت در عدد ۱۰۰ ضرب شود (مادیکیزلا^۳ و همکاران، ۲۰۱۲).

ارزش استفاده (UV)^۴ ارزش استفاده گیاه، نشان‌دهنده اهمیت نسبی گیاهان شناخته‌شده در سطح محلی است. این شاخص با استفاده از فرمول $UV = \sum \frac{U_i}{N}$ محاسبه می‌شود (گازانئو^۵ و همکاران، ۲۰۰۵ و پارتهیبان و همکاران، ۲۰۱۶) که در آن $UV =$ ارزش استفاده گیاهان، $U_i =$ تعداد استفاده‌ها یا کاربردهایی است که هر خبره برای هرگونه بیان کرده است و $N =$ تعداد کل مصاحبه‌شونده‌ها است.

یافته‌ها

بر اساس نتایج به‌دست‌آمده از تحقیق، ۵۱ گونه گیاهی دارویی متعلق به ۲۶ خانواده و ۴۹ جنس شناسایی شد. از این تعداد ۸ گونه متعلق به ۷ جنس و ۳ خانواده تک‌لپه‌ای و بقیه متعلق به دولپه‌ای‌ها بوده‌اند. جدول ۲ لیست گونه‌های دارویی منطقه مورد مطالعه

-
1. Parthiban
  2. Tardio and Pardo-de Santayana
  3. Madikizela
  4. Use Value
  5. Gazzaneo

دانش بومی گیاهان دارویی از دیدگاه بهره‌برداران ... ۱۷۱

را به همراه مشخصات اکولوژیکی آنها و همچنین در جدول ۳ نیز مشخصات گیاهان دارویی بر اساس دانش بومی بهره‌برداران عشایری ارائه شده است.

جدول ۲- مشخصات اکولوژیکی گیاهان دارویی منطقه مورد مطالعه

ردیف	نام علمی	نام فارسی	نام محلی	آوانگاری	نام تیره	فرم رویشی	پراکنش اکولوژیکی	زمان جمع‌آوری
۱	<i>Peganum harmala</i>	اسپند	سپنج	<i>Sepanj</i>	<i>Zygophyllaceae</i>	بوته	هموار، شیب‌دار	اواخر بهار
۲	<i>Anthemis nobilis L</i>	بابونه	بابونه	<i>Babuneh</i>	<i>Asteraceae</i>	علفی	هموار، شیب‌دار	اواسط بهار
۳	<i>Achillea wilhelmii</i>	بومادران	بومادرون	<i>Bumadaron</i>	<i>Asteraceae</i>	علفی	هموار، شیب‌دار	اواسط بهار
۴	<i>Erysimum schnostylum</i>	خاکشیر	خاکشیر	<i>Khakshir</i>	<i>Brassicaceae</i>	بوته	شیب‌دار	اواسط بهار
۵	<i>Bunium persicum</i>	زیره سیاه	زیره کوهی، زیره سیاه	<i>Zireh-kuhi, Zireh-siah</i>	<i>Apiaceae</i>	بوته	شیب‌دار	اواخر بهار
۶	<i>Hypecum pendulum</i>	شاه‌تره	شاه‌تره	<i>Shahtareh</i>	<i>Papaveraceae</i>	علفی	کم شیب	اواسط بهار
۷	<i>Lallemantia royleana Benth</i>	بالنگو	ملنگون، بالنگون	<i>Malangun, Balangun</i>	<i>Lamiaceae</i>	علفی	شیب‌دار	اواسط بهار
۸	<i>Ziziphora tenuio</i>	کاکوتی	کاکوتی	<i>Kakuty</i>	<i>Lamiaceae</i>	بوته	کم شیب، شیب‌دار	اوایل بهار
۹	<i>Heracleum persicum Desf.ex Fischer</i>	گلپر	گلپر، آتل باتل	<i>Golpar, Atel-Batel</i>	<i>Apiaceae</i>	بوته	شیب‌دار	اوایل خرداد
۱۰	<i>Spinaci oleracea L</i>	اسفناج	اسفناج کوهی	<i>Esfna jkohi</i>	<i>Chenopodiaceae</i>	علفی	هموار، شیب‌دار	اواسط بهار

۱۷۲ دو فصلنامه دانش‌های بومی ایران، سال چهارم، شماره ۷، بهار و تابستان ۱۳۹۶

۱۱	<i>Malva neglecta</i>	پنیرک	نان چوج، نان کلاغ	<i>Nanchoch, Nankalagh</i>	<i>Malvaceae</i>	علفی	هموار، شیب‌دار	اوایل بهار
۱۲	<i>Verbascum songaricum</i>	خرگوشه ی	گل بیدی	<i>Golbidi</i>	<i>Scrophulariaceae</i>	علفی	کم شیب	اواسط بهار
۱۳	<i>Polygonum aviculare</i>	هفت بند	قسنی	<i>Ghasni</i>	<i>Polygonaceae</i>	بوته	شیب‌دار، هموار	بهار
۱۴	<i>Convolvulus leiocalycinus</i>	پیچک	پیچک	<i>Pichak</i>	<i>Convolvulaceae</i>	علفی	شیب‌دار، هموار	اواسط بهار
۱۵	<i>Bromus tectorum</i>	علف پشمکی	سندوم، فرنگ	<i>Sondum, Ferang</i>	<i>Poaceae</i>	علفی	شیب‌دار	اواسط بهار
۱۶	<i>Thymus transcaspicus</i>	آویشن	آنخ، آویشن	<i>Anokh, Avishan</i>	<i>Lamiaceae</i>	بوته	شیب‌دار	اواسط بهار
۱۷	<i>Artemisia aucheri</i>	درمنه کوهی	ترخ	<i>Terkh</i>	<i>Asteraceae</i>	بوته	هموار، شیب‌دار	اواسط بهار
۱۸	<i>Allium oschaninii</i>	پیاز کوهی	پیازک	<i>Piyazak</i>	<i>Lilaceae</i>	علفی	شیب‌دار	اواسط بهار
۱۹	<i>Hyoscyamus pusillus</i>	بنگ دانه	کرماشو	<i>Kermasho</i>	<i>Solanaceae</i>	بوته	کم شیب	اواسط بهار
۲۰	<i>Cynodon dactylon</i>	مرغ، شیل کبیر	پنجه کلاغ	<i>Panjehkala gh</i>	<i>Poaceae</i>	علفی	هموار	اواسط بهار
۲۱	<i>Alhagi comelerum</i>	خارشتر	خارشتر	<i>Kharshotor</i>	<i>Fabaceae</i>	بوته	شیب‌دار، هموار	اواخر بهار
۲۲	<i>Medicago sativa</i>	یونجه	سبسنک	<i>Sebeskak</i>	<i>Fabaceae</i>	بوته	شیب‌دار، هموار	اواسط بهار
۲۳	<i>Achillea millefolium</i>	بومادران	بومادرون	<i>Bumadaron</i>	<i>Apiaceae</i>	بوته	کم شیب، هموار	اواسط بهار
۲۴	<i>Colchicum album</i>	سلمه تره	سلمه، سلمک	<i>Salmeh, Salmak</i>	<i>Chenopodiaceae</i>	بوته	شیب‌دار	اواسط بهار
۲۵	<i>Cirsium arvense</i>	کنگر صحرائی	گل بپو	<i>Gol-Bapo</i>	<i>Asteraceae</i>	علفی	شیب‌دار، کم شیب	اواسط بهار

دانش بومی گیاهان دارویی از دیدگاه بهره‌برداران ... ۱۷۳

اواخر بهار	شیب‌دار	بوته	<i>Amaryllidaceae</i>	<i>Gol-Khiar</i>	گل خیار	خیارک	<i>Ixilirion tataricum</i>	۲۶
اوایل بهار	شیب‌دار، کم شیب	بوته	<i>Lamiaceae</i>	<i>Chay-Kuhi</i>	چای کوهی	چای کوهی	<i>Stachys setifera</i>	۲۷
اواسط بهار	شیب‌دار، کم شیب	علفی	<i>Ranunculaceae</i>	<i>Gol-Hush</i>	گل هوش	چشم خروس	<i>Adonis vernalis</i>	۲۸
اوایل تابستان	شیب‌دار	بوته	<i>Apiaceae</i>	<i>Borojeh, Anghuzeh</i>	بوروجه، آنغوزه	باریجه	<i>Ferula galbaniflua Boiss</i>	۲۹
اواسط بهار	شیب‌دار	بوته	<i>Liliaceae</i>	<i>Rishbozi</i>	ریش بزی	نجم طلائی	<i>Gagea lutea</i>	۳۰
اواسط بهار	هموار، کم شیب	درختچه	<i>Tamaricaceae</i>	<i>Gaz</i>	گز	گز	<i>Tamarix serotina</i>	۳۱
اواسط بهار	شیب‌دار	بوته	<i>Boraginaceae</i>	<i>Gol-Zar, Gol-Sefidak, Belgheys</i>	گل زر، گل سفیدک، بلقیس	آفتاب پرست	<i>Heliotropium lasiocarpum</i>	۳۲
بهار و تابستان	شیب‌دار، هموار	بوته	<i>Asteraceae</i>	<i>Talkheh, Talkhak</i>	تلخه، تلخک	تلخه	<i>Acroptilon repens</i>	۳۳
بهار و اوایل تابستان	شیب‌دار	بوته	<i>Fabaceae</i>	<i>Golek</i>	گُلک	گون	<i>Astragalus persicus</i>	۳۴
بهار	شیب‌دار	بوته	<i>Chenopodiaceae</i>	<i>Salmeh-Shotori</i>	سلمه شتری	سلمک	<i>Chenopodium album</i>	۳۵
بهار	کم شیب	بوته	<i>Residaceae</i>	<i>Danarag</i>	دانارگ	ورث	<i>Reseda aucheri</i>	۳۶
اواسط بهار	شیب‌دار	بوته	<i>Brassicaceae</i>	<i>Kryah</i>	کریه	قدومه	<i>Alyssum bracteatum</i>	۳۷
اواسط بهار	کم شیب، هموار	بوته	<i>Brassicaceae</i>	<i>Shoboshak</i>	شُبوشک	موچه	<i>Lepidium latifolium</i>	۳۸
اواسط بهار	شیب‌دار، هموار	بوته	<i>Rosaceae</i>	<i>Gheznish</i>	قِرَنِیچ	توت روباهی	<i>Sanguisorba minor</i>	۳۹
اواسط بهار	شیب‌دار، هموار	بوته	<i>Lamiaceae</i>	<i>Kalporeh</i>	کلپوره	کلپوره	<i>Teucrium polium</i>	۴۰

اواسط بهار	شیب‌دار، هموار	علفی	Compositae	Baghombar	باقمبر	شنگ	<i>Tragopogon collinus</i>	۴۱
اواسط بهار	شیب‌دار	بوته	Ranunculaceae	Kabrag	کبرگ	زبان در قفا	<i>Delphinium zalil Ait</i>	۴۲
اواخر بهار	شیب‌دار	بوته	Capparidaceae	Alaf-Mar, Alaf-Rubah	علف مار، علف روباه	علف مار	<i>Capparis spinosa</i>	۴۳
اواسط بهار	شیب‌دار، هموار	بوته	Asteraceae	Ezbot	ازبوت	شکر تیغال	<i>Echinops robustus</i>	۴۴
اواسط بهار	شیب‌دار	علفی	Lamiaceae	Henreg	هنرگ	مریم‌گلی	<i>Salvia limbata</i>	۴۵
اواخر بهار	شیب‌دار	بوته	Cyperaceae	Uyarsalam	اویار سلام	آویار سلا م	<i>Cyperus longus</i>	۴۶
اواسط بهار	شیب‌دار	بوته	Euphorbiaceae	Mashireh	مشیره	شیرسگ	<i>Euphorbia helioscopia</i>	۴۷
اواسط بهار	شیب‌دار	علفی	Liliaceae	Sir-Kohi	سیر کوهی	سیر کوهی	<i>Allium kopetdagense</i>	۴۸
بهار و تابستان	شیب‌دار	علفی	Lamiaceae	Podineh, Poneh	پودینه، پونه	پونه	<i>Mentha longifolia</i>	۴۹
اواسط بهار	شیب‌دار	علفی	Poaceae	Patrok	پتروک	پنجه کلاغ	<i>Digitaria sanguinalis L</i>	۵۰
اواسط بهار	شیب‌دار، کم شیب	علفی	Liliaceae	Katkati	کتکتی	سریش	<i>Eremurus spectabilis</i>	۵۱

جدول ۳- مشخصات گیاهان دارویی بر اساس دانش بومی عشایر منطقه مورد مطالعه

ردیف	نام فارسی	اندام مصرفی	کاربرد محلی	نحوه استفاده	نوع مصرف	مقدار مصرف	وضعیت مصرف	سایر مصارف
۱	اسپند	دانه، سرشاخه	ضد عفونی محل زندگی، رفع چشم‌زخم، درمان قند خون	دود حاصل از سوزاندن دانه باعث ضد عفونی هوا، ۱ مشت از دانه آن را با ۲ لیوان آبی جوشانیم به اندازه که ۱ لیوان آب باقی بماند.	دودکردنی، جوشانده	روزی یک لیوان	خشک و تازه	تغذیه دام
۲	بابونه	گل	تب بر، درمان گلودرد و سرفه، سرماخوردگی، نرم‌کننده سینه	۲ مشت از گل را با ۲ لیوان آب می‌جوشانیم و به اندازه یک لیوان در ظرف باقی‌مانده.	جوشانده، دم‌کرده	قبل خواب ۱ لیوان	خشک و تازه	تغذیه دام
۳	بومادران	برگ، سرشاخه‌های گل‌دار	درمان دل‌درد، دل‌پیچه، اسهال، زیاد کننده شیر مادر، درمان دل‌دردهای عادت ماهیانه، به عنوان سبزی از برگ آن در غذا	۲ مشت از گل را در ۲ لیوان آب می‌جوشانیم به اندازه ۱ لیوان در ظرف باقی‌مانده و به عنوان سبزی آش استفاده می‌شود ولی به میزان کمتر که آش تلخ نشود.	جوشانده، دم‌کرده	روزی ۲ بار	خشک و تازه	تهیه غذا
۴	خاکشیر	اندام هوایی، دانه	گرمی مزاج، درمان سرفه، چاشنی، نرم‌کننده سینه	یک مشت از دانه آن را با ۱ لیوان آب جوش دم می‌کنیم.	دم‌کردنی، جوشانده	روزی ۲ لیوان	خشک و تازه	تهیه غذا
۵	زیره سیاه	دانه، برگ‌ها	درمان دل‌درد،	۲ مشت دانه را در	جوشانده،	روزی ۲	خشک و	تهیه

غذا، چرای دام	تازه	لیوان	دم‌کرده	۲ لیوان آب می‌جوشانیم به اندازه ۱ لیوان آب باقی بماند در ظرف.	سردی مزاج، عفونت زنانه، چاشنی، زیاد کننده شیر مادر، منظم کردن عادت ماهیان	و ساقه‌های جوان		
-	خشک و تازه	روزی ۱ لیوان	جوشانده	۲ مشت از برگ و گل خشک شده را با ۲ لیوان آب می‌جوشانیم.	درمان دل‌درد، دل‌پیچه، درمان اسهال و تب	اندام هوایی	شاه‌تره	۶
چرای دام	خشک و تازه	روزی ۱ بار	خشک‌شده، تازه	۳ دانه آن را در چشم قرار می‌دهند، خاصیت ضد عفونی دارد و اگر شیء خارجی داخل چشم باشد خارج می‌کند.	نرم‌کننده سینه، درمان سرفه، ضد عفونی چشم، چاشنی	دانه، برگ	بالنگو	۷
-	خشک و تازه	بعد غذا ۱ لیوان	دم‌کرده، پودر، جوشانده	۲ مشت از برگ خشک شده آن را با ۲ لیوان آب می‌جوشانیم. برگ خشک شده را پودر و در ماست و دوغ از آن به عنوان طعم‌دهنده استفاده می‌شود.	نرم‌کننده سینه، درمان سرفه و دل‌پیچه، گلودرد، چاشنی	اندام هوایی	کاکوتی	۸
-	خشک و تازه	روزی ۱ لیوان	جوشانده، دم‌کردنی، دودکردنی	از دود آن برای ضد عفونی هوا، ۲ قاشق از برگ آن را در ۲ لیوان آب می‌جوشانیم.	درمان نفخ و معده درد، دل‌پیچه ضد عفونی هوا	برگ	گلپر	۹
تهیه غذا	خشک و تازه	با توجه به مقدار	جوشانده، خام،	نصف تاس برگ خشک شده را	مقوی بدن، درمان کم‌خونی، سبزی	برگ، ساقه	اسفناج	۱۰

دانش بومی گیاهان دارویی از دیدگاه بهره‌برداران ... ۱۷۷

		مورد نیاز	خشک شده	به‌عنوان سبزی در آش می‌ریزند و همچنین می‌توان با ۲ لیوان آب جوشانند و با روغن تفت داد و به‌عنوان غذا مصرف کرد، برگ خام را نیز می‌توان به‌عنوان سبزی خوراکی مصرف کرد.	خوراکی			
چرای دام	خشک و تازه	روزی ۲ بار	جوشانده	۳ مشت از دانه را در ۲ تاس آب می‌جوشانیم، جوشانده آن را برای شستشوی بدن به کار می‌برند، و هم از جوشانده برگ و دانه برای گلودرد مصرف می‌کنند.	درمان عفونت زنانه و عفونت بدن، درمان سرفه و گلودرد	دانه، برگ	پنیرک	۱۱
چرای دام	خشک و تازه	روزی ۱ لیوان	جوشانده	۱ مشت از گل آن را ۲ لیوان آب می‌جوشانیم، به‌اندازه ۱ لیوان در ظرف باقی بماند.	درمان دل‌درد، سرفه، سرماخوردگی، گلودرد	برگ، گل	خرگوش ک	۱۲
چرای دام	خشک و تازه	روزی ۲ لیوان	جوشانده	۱ مشت برگ خشک شده را با ۲ لیوان آب می‌جوشانیم.	درمان ترش معده، درمان دل‌درد و اسهال	برگ، گل	هفت بند	۱۳
چرای دام	خشک و تازه	روزی ۱ لیوان	جوشانده	۱ مشت برگ خشک شده آن را	درمان یبوست، درمان دل‌درد و	برگ، ساقه	پیچک	۱۴

				با ۲ لیوان آب می‌جوشانیم.	دل‌پیچه			
چرای دام	خشک و تازه	روزی ۱ لیوان	خام، جوشانده	۱ مشت از گل آن را با ۲ لیوان آب می‌جوشانیم به‌اندازه ۱ لیوان در ظرف باقی بماند.	درمان ترش و پوده، درمان نفخ و اسهال	اندام هوایی	علف پشمکی	۱۵
تهیه غذا	خشک و تازه	روزی ۲ لیوان	دم‌کردنی، جوشانده	۱ مشت برگ خشک‌شده را در ۱ لیوان آب جوش دم می‌کنند و بعد از نیم ساعت استفاده می‌کنند.	مداوای سرفه، سرماخوردگی، چاشنی غذا، دردهای عادت ماهیانه، معده درد	برگ	آویشن	۱۶
چرای دام	خشک و تازه	روزی ۱ لیوان	جوشانده	۱ مشت برگ را در ۲ لیوان آب می‌جوشانیم، ۱ مشت برگ را پودر و با نصف لیوان آب استفاده می‌کنند.	درمان دل‌درد، دل‌پیچه، اسهال	برگ	درمنه کوهی	۱۷
تهیه غذا، چرای دام	خشک و تازه	با توجه به مقدار موردنیاز طبخ غذا	خشک‌شده، تازه	ساقه و پیاز آن را به‌صورت تازه و خشک می‌توان به‌عنوان مزه دار کردن غذا استفاده کرد. به‌عنوان سبزی خوراکی نیز می‌توان استفاده کرد.	سبزی خوراکی و معطر کننده	ساقه، ریشه	پیازکوهی	۱۸
-	خشک و تازه	روزی ۲ مرتبه	پودر	یک مشت از دانه خشک‌شده آن را پودر می‌کنند و بر روی دندان	دندان‌درد، ضد عفونی دهان، درد را کم می‌کند.	دانه، برگ	بنگ دانه	۱۹

دانش بومی گیاهان دارویی از دیدگاه بهره‌برداران ... ۱۷۹

				می‌گذارند که ضد عفونی و درد را کم می‌کند.				
چرای دام	خشک و تازه	روزی ۲ لیوان	جوشانده، خشک‌شده،	یک مشت ریشه خشک‌شده را با ۲ لیوان آب می‌جوشانیم که آب باقی‌مانده به اندازه ۱ لیوان بماند.	درمان معده درد، دل‌پیچه، اسهال، نفخ	برگ، ساقه، ریزوم	مرغ، شیل کبیر	۲۰
چرای دام	خشک و تازه	روزی ۲ لیوان	ضماد، جوشانده	دو مشت از برگ و دانه خشک‌شده را در ۲ لیوان آب می‌جوشانیم آب باقی‌مانده به اندازه ۱ لیوان در ظرف بماند.	درمان کلیه درد و سرفه، نرم‌کننده سینه، درمان گلودرد	اندام هوایی، دانه	خارشتر	۲۱
تهیه غذا، تغذیه دام	خشک و تازه	روزی نصف لیوان	جوشانده، دم‌کردنی، خام	یک مشت از برگ و گل خشک‌شده آن را با ۲ لیوان آب می‌جوشانیم. از برگ خشک‌شده آن برای آتش به‌عنوان سبزی استفاده می‌شود.	درمان اسهال، نرم‌کننده سینه و سبزی خوراکی	اندام هوایی، میوه (دانه)	یونجه	۲۲
-	خشک و تازه	روزی ۱ لیوان	دم‌کردنی، جوشانده	دو مشت از گل خشک‌شده آن را با ۲ لیوان آب می‌جوشانیم.	درمان تب، درمان ترش و پوده معده، معده درد، درمان نفخ	گل و برگ	بومادران	۲۳

تهیه غذا، چرای دام	خشک و تازه	روزی ۱ لیوان	جوشانده، خشک‌شده	دو مشت از برگ خشک‌شده آن را در ۲ لیوان آب می‌جوشانیم برگ تازه یا خشک‌شده آن را با ماست	از بین برنده کرم، درمان اسهال، سبزی خوراکی و طعم‌دهنده غذا	سرشاخه، برگ	سلمه تره	۲۴
چرای دام	خشک و تازه	روزی ۲ لیوان	جوشانده، خام	۱ مشت از برگ خشک‌شده را با ۲ لیوان آب می‌جوشانیم.	درمان چربی خون، تب بر	برگ، ریشه	کنگر صحرائی	۲۵
تهیه غذا	خشک و تازه	روزی ۲ لیوان	خام، خشک‌شده	گل خشک‌شده آن را با ماست به عنوان طعم‌دهنده مخلوط و مصرف می‌کنند.	سبزی خوراکی و طعم‌دهنده غذا	اندام هوایی، پیاز	خیارک	۲۶
چرای دام	خشک و تازه	روزی ۲ لیوان	جوشانده، دم‌کردنی	۱ مشت از برگ خشک‌شده آن را با یک لیوان آب‌جوش دم می‌کنیم.	درمان درد عادت ماهیانه، درمان اسهال و دل‌پیچه، درمان دل‌درد	برگ، گل	چای کوهی	۲۷
چرای دام	خشک و تازه	روزی ۱ لیوان	دم‌کرده	۱ مشت از برگ و ساقه خشک‌شده را در ۱ لیوان آب دم می‌کنند و بعد از نیم ساعت استفاده می‌کنند.	درمان درد، دل‌پیچه و معده درد، دل‌درد	اندام هوایی	چشم خروس	۲۸
-	خشک و تازه	روزی یک‌بار	پودر	۱ مشت ریشه را پودر و آن را با ۱ لیوان آب استفاده می‌کنند.	درمان دل‌درد، دل‌پیچه، معده درد، برای دور کردن شیطان	غده یا ریزوم	باریجه	۲۹
-	خشک و تازه	روزی ۱ لیوان	جوشانده	۱ مشت از برگ را با ۲ لیوان آب می‌جوشانیم.	درمان معده درد، دل‌پیچه، نفخ معده	برگ، گل	نجم طلائی	۳۰

دانش بومی گیاهان دارویی از دیدگاه بهره‌برداران ... ۱۸۱

ساخت جاروی دستی	خشک و تازه	روزی ۲ لیوان	جوشانده	۲ مشت پوست خشک‌شده را در ۲ لیوان آب می‌جوشانیم.	درمان سرفه و نرم‌کننده سینه، معده درد درمان عفونت دهان و اسهال	سرشاخه، پوست	گز	۳۱
-	خشک و تازه	روزی ۲ لیوان	پودر، جوشانده	گل آن را به صورت پودر شده با آب استفاده می‌کنند ۱ مشت از برگ و سرشاخه‌های گلدار گیاه را در ۲ لیوان آب می‌جوشانیم.	درمان دل‌درد، دل‌پیچه، معده درد، درمان کلیه درد	گل، برگ	آفتاب پرست	۳۲
تغذیه دام	خشک‌شده	روزی یک‌بار	خام، جوشانده	۳ دانه خشک‌شده آن را با ۱ لیوان آب مصرف می‌کنند.	درمان قند خون، درمان معده درد، دل‌پیچه، اسهال	ساقه، برگ، دانه	تلخه	۳۳
چرای دام	خشک‌شده و تازه	روزی ۱ لیوان	جوشانده، پودر	۲ مشت از ریشه خشک‌شده آن را با ۲ لیوان آب می‌جوشانیم، آب به‌اندازه ۱ لیوان در ظرف باقی بماند.	درمان دل‌درد و دل‌پیچه، سرماخوردگی	گل، برگ، ریشه	گون	۳۴
چرای دام	خشک‌شده و تازه	با توجه به‌اندازه غذا	پودر، خشک‌شده	از برگ خشک‌شده آن به‌عنوان سبزی در آش استفاده می‌کنند.	سبزی خوراکی و چاشنی غذا	برگ، ساقه	سلمک	۳۵
چرای دام	خشک‌شده و تازه	روزی ۲ لیوان	دم‌کرده، جوشانده	۱ مشت دانه را در یک لیوان آب دم‌کرده و استفاده می‌کنند.	درمان درد، اشتها‌آور، درمان معده درد، دل‌پیچه	برگ، گل، دانه	ورث	۳۶

۳۷	قدومه	گل، برگ، دانه	درمان سرماخوردگی، اشتها آور، درمان سرفه	۱ مشت دانه را در ۲ لیوان آب می جوشانیم.	جوشانده، دم کرده	روزی ۱ لیوان	خشک شده و تازه	-
۳۸	موچه	برگ، ریشه، گل	درمان ورم و سوزش معده، نرم کننده سینه	۲ مشت از برگ خشک شده آن را با ۲ لیوان آب می جوشانیم.	ضماد، خشک شده، جوشانده، دم کردنی	روزی ۱ بار	خشک شده و تازه	-
۳۹	توت روباهی	برگ، گل	اشتها آور، درمان معده درد، درمان خارش و سوزش پوست	نصف لیوان برگ را در ۱ دیگ آب می جوشانیم و بدن را با جوشانده آبکشی می کنیم. یا به صورت ضماد برگ خشک شده آن را با آب مخلوط و طوری که فقط خمیری شود روی پوست قرار می دهیم.	ضماد، جوشانده	روزی ۲ بار	خشک شده و تازه	چرای دام
۴۰	کلیپوره	برگ	درمان دل درد و ترش معده، درمان معده درد، درمان دردهای عادت ماهیانه	۱ مشت از برگ را با ۱ لیوان آب می جوشانیم.	جوشانده	روزی ۲ لیوان	خشک شده و تازه	چرای دام
۴۱	شنگ	گل، برگ، ریشه	درمان نفخ و ترش معده، درمان اسهال و دل پیچه	۱ مشت از برگ را با ۲ لیوان آب می جوشانیم.	جوشانده، خام	روزی ۱ لیوان	خشک شده و تازه	چرای دام
۴۲	زبان در قفا	برگ، گل	درمان درد، درمان کلیه درد	۱ مشت از برگ و گل آن را با ۱	جوشانده، دم کردنی،	روزی ۱ لیوان	خشک شده و تازه	-

دانش بومی گیاهان دارویی از دیدگاه بهره‌برداران ... ۱۸۳

			ضماد	لیوان آب دم می‌کنیم.				
چرای دام	خشک‌شده و تازه	روزی ۲ بار	پودر	۱ مشت از میوه خشک‌شده آن را پودر و با آب میل می‌کنند.	درمان قند خون، اسهال، سبزی خوراکی و معطر کننده	میوه نارس، برگ	علف مار	۴۳
چرای دام	خشک‌شده و تازه	روزی ۱ لیوان	دم‌کردنی، پودر	۱ مشت از برگ را پودر کرده و با ۱ لیوان آب دم می‌کنیم.	درمان سرماخوردگی، درمان یبوست و سرفه، گلودرد	برگ، ساقه	شکر تیغال	۴۴
چرای دام	خشک‌شده و تازه	روزی ۱ لیوان	دم‌کردنی، جوشانده	برگ خشک‌شده آن را به اندازه ۱ مشت در ۱ لیوان آب دم می‌کنیم.	درمان درد و نفخ و سوزش معده، دل‌پیچه	برگ	مریم‌گلی	۴۵
چرای دام	خشک‌شده و تازه	روزی ۱ لیوان	دم‌کردنی، جوشانده، ضماد	۱ مشت از برگ و ساقه خشک‌شده آن را در ۲ لیوان آب می‌جوشانیم، آب باقی‌مانده به اندازه ۱ لیوان در ظرف باقی بماند.	درمان معده درد و اسهال، دل‌پیچه	ریشه، اندام هوایی	آویارسلا م	۴۶
-	خشک‌شده و تازه	روزی ۱ بار	جوشانده، ضماد	۱ مشت از برگ خشک‌شده آن را پودر و با روغن محلی مخلوط و به صورت ضماد استفاده می‌کنند.	درمان درد، درمان خارش و سوزش پوست، نرم‌کننده	برگ، شیره	شیرسگ	۴۷

۴۸	سیرکوهی	اندام هوایی، ریشه	هضم غذا، اشتهاآور، سبزی خوراکی و معطر کننده	برگ و گل آن را خشک و در ماست و آتش محلی به‌عنوان طعم‌دهنده استفاده می‌کنند.	خام، خشک‌شده	با توجه به‌اندازه ماست	خشک‌شده و تازه	-
۴۹	پونه	برگ، ساقه، گل	درمان درد و ترش معه، درمان نفخ و اسهال، هضم غذا	۱ مشت برگ خشک‌شده را در یک لیوان آب دم می‌کنیم، برگ تازه آن را نیز استفاده می‌کنیم.	دم‌کردنی، جوشانده، خام	روزی ۱ لیوان	خشک‌شده و تازه	-
۵۰	پنجه کلاغ	برگ، ریشه	درمان معده درد و سوزش معده، درمان درد	۱ مشت از برگ خشک‌شده را با ۲ لیوان آب می‌جوشانیم. برگ تازه را نیز به‌عنوان سبزی استفاده می‌کنند.	جوشانده، تازه، خشک‌شده	روزی ۲ لیوان	خشک و تازه	چرای دام
۵۱	سریش	برگ، دانه، ریشه	درمان معده درد و دل‌پیچه، سبزی خوراکی	۱ مشت ریشه خشک‌شده را با ۲ لیوان آب می‌جوشانیم، برگ را به‌عنوان سبزی مصرف می‌کنند.	جوشانده، تازه	روزی ۲ بار	خشک‌شده و تازه	-

منبع: یافته‌های میدانی

توزیع فراوانی گیاهان دارویی برحسب اندام مصرفی

جدول ۴ نتایج به‌دست‌آمده از توزیع فراوانی گیاهان دارویی شناسایی‌شده در منطقه مورد مطالعه را بر اساس اندام مصرفی در ۱۰ طبقه، نشان می‌دهد. یافته‌ها حاکی از آن است که، ۷۰/۵۹ درصد از بهره‌برداران عشایری مورد مطالعه، با بیشترین فراوانی، برگ گیاهان دارویی را مورد استفاده قرار داده‌اند. همچنین، ۲۹/۴۱ درصد از گل، ۲۵/۴۹ درصد از دانه یا میوه گیاه، ۱۹/۶۱ درصد از اندام هوایی، ۱۷/۶۵ درصد از ساقه، ۱۷/۶۵ درصد از ریشه، ۷/۸۴ از سرشاخه گیاهی، ۵/۸۸ از ریزوم یا پیاز، ۱/۹۶ درصد از پوست و ۱/۹۶ درصد نیز از شیر گیاهی بهره برده‌اند.

جدول ۴- فراوانی گیاهان دارویی برحسب اندام مصرفی

کد	اندام مصرفی	نام محلی گیاه	فراوانی	درصد فراوانی
۱	دانه / میوه	سپنج، خاکشیر، زیره کوهی، بالنگون، نان چوچ، کرماشو، خارشتر، سبسکک، تلخک، دانارگ، کریه، علف مار، کتکتی	۱۳	۲۵/۴۹
۲	گل	بابونه، گل بیدی، قسنی، بومادرون، چای کوهی، ریش بزی، گل زر، گلک، دانارگ، کریه، شبوشک، قزنیچ، باقمبر، کبرگ، پودینه	۱۵	۲۹/۴۱
۳	اندام هوایی	خاکشیر، شاه‌تره، کاکوتی، سندوم، سبسکک، گل خیار، گل هوش، اویارسلام، سیرکوهی	۱۰	۱۹/۶۱
۴	سرشاخه	اسپند، بومادرون، سلمک، گز	۴	۷/۸۴
	برگ	زیره کوهی، بالنگون، گلپر، اسفناج کوهی، نان چوچ، گل بیدی، قسنی، پیچک، آنخ، ترخ، کرماشو، پنجه کلاغ، بومادرون، سلمک، گل بیو، چای کوهی، ریش بزی، گل زر، تلخک، گلک، سلمه شتری، دانارگ، کریه، شبوشک، قزنیچ، کلپوره، باقمبر، کبرگ، علف مار، ازبوت، هنرگ، مشیره، پودینه، پتروک، کتکتی	۳۶	۷۰/۵۹

۱۷/۶۵	۹	زیره کوهی، اسفناج کوهی، پیچک، پیازک، پنجه کلاغ، تلخک، سلمه شتری، ازبوت، پودینه	ساقه	۶
۱۷/۶۵	۹	پیازک، گل بیو، گلک، شبوشک، باقمبر، اویارسلام، سیر کوهی، پتروک، کتکتی	ریشه	۷
۵/۸۸	۳	پنجه کلاغ، گل خیار، بوروجه	ریزوم/ پیاز	۸
۱/۹۶	۱	گز	پوست	۹
۱/۹۶	۱	مشیره	شیره	۱۰

توزیع فراوانی گیاهان دارویی برحسب نوع کاربرد

جدول ۵ نتایج به‌دست‌آمده از توزیع فراوانی گیاهان دارویی شناسایی‌شده در منطقه مورد مطالعه را بر اساس نوع کاربرد مصرفی در ۲۴ طبقه، نشان می‌دهد. همان‌طور که یافته‌ها نشان داد ۵۲/۹۴ درصد از بهره‌برداران عشایری با بیشترین فراوانی از گیاهان دارویی در درمان دل‌درد، دل‌پیچه و اسهال، استفاده کرده‌اند. به‌طوری‌که، ۵/۸۸ درصد در رفع دیابت و پایین آوردن قند خون، ۷/۸۴ درصد به‌عنوان تب‌بر و درمان تب، ۲۳/۵۳ درصد در درمان گلودرد و سرفه، ۱۱/۷۶ درصد در درمان سرماخوردگی، ۱۵/۶۹ درصد به‌عنوان نرم‌کننده سینه، ۳/۹۲ درصد به‌عنوان افزایش‌دهنده شیر مادر، ۴۳/۱۴ درصد به‌عنوان رفع‌کننده نفخ و دردهای معده، ۹/۸۰ درصد در درمان دل‌دردهای عادت ماهیانه و تنظیم آن، ۲۹/۴۱ درصد به‌عنوان سبزی خوراکی و چاشنی در غذا، ۳/۹۲ درصد به‌عنوان ضدعفونی‌هوای محل زندگی، ۳/۹۲ درصد در درمان عفونت‌های زنانه، ۱/۹۶ درصد در ضدعفونی چشم، ۱/۹۶ درصد به‌عنوان مقوی در بدن، ۱/۹۶ درصد در درمان کم‌خونی، ۳/۹۲ درصد در رفع یبوست، ۳/۹۲ درصد به‌عنوان ضدعفونی‌کننده دهان و دردهای دندان، ۹/۸۰ درصد مسکن درد در بدن، ۵/۸۸ درصد در درمان دردهای کلیه، ۱/۹۶ درصد از بین برنده کرم و انگل در بدن، ۱/۹۶ درصد در درمان چربی بدن، ۷/۸۴ درصد به‌عنوان اشتهاآور، ۳/۹۲ درصد در رفع بیماری‌های پوستی و ۳/۹۲ درصد نیز در بالا بردن هضم غذا، مورد استفاده قرار گرفته‌اند.

جدول ۵- توزیع فراوانی گیاهان دارویی بر حسب نوع کاربرد

کد	نوع کاربرد	نام محلی گیاهان دارویی	فراوانی	درصد فراوانی
۱	رفع دیابت و پایین آوردن قند خون	سپنج، تلخه، علف مار	۳	۵/۸۸
۲	تب بر و درمان تب	شاه‌تره، بومادرون، گل پیو	۳	۵/۸۸
۳	درمان گلودرد و سرفه	خاکشیر، ملنگون، کاکوتی، نان چوچ، گل بیدی، آنخ، خارشتر، گز، کریه، ازبوت، گلک	۱۱	۲۱/۵۶
۴	درمان سرماخوردگی	گل بیدی، آنخ، گلک، کریه، زبوت	۵	۹/۸
۵	نرم‌کننده سینه	خاکشیر، ملنگون، کاکوتی، خارشتر، سبسکک، گز، شبوشک	۷	۱۳/۷۲
۶	درمان دل‌درد و دل‌پیچه و اسهال	بومادرون، شاه‌تره، کاکوتی، گلپر، پیچک، ترخ، پنجه کلاغ، چای کوهی، گل هوش، بوروجه، ریش بزی، گل زر، تلخه، دانارگ، باقمبر، هنرگ، اویارسلام، کتکتی، زیره کوهی، گل بیدی، کلپوره، سندوم، سبسکک، سلمه، گز، پودینه	۲۷	۵۲/۹۴
۷	زیاد کننده شیر مادر	بومادرون، زیره کوهی	۲	۳/۹۲
۸	رفع نفخ و دردهای معده	بومادرون، گلپر، قسنی، سندوم، آنخ، پنجه کلاغ، بومادرون، گل هوش، بوروجه، ریش بزی، گز، تلخه، دانارگ، قزنیچ، شبوشک، کلپوره، باقمبر، هنرگ، اویارسلام، پودینه، پتروک، کتکتی	۲۲	۴۳/۱۴
۹	درمان دل‌دردهای عادت ماهیانه و تنظیم آن	بومادرون، زیره کوهی، آنخ، چای کوهی، کلپوره	۵	۹/۸۰
۱۰	سبزی خوراکی و	بومادرون، اسفناج کوهی، پیازک، سبسکک، سلمه، گل خیار، سلمه شتری، علف مار، سیر کوهی،	۱۵	۲۹/۴۱

		کتکتی، خاکشیر، زیره کوهی، ملنگون، کاکوتی، آنخ	چاشنی در غذا	
۳/۹۲	۲	اسپند، گلپر	ضد عفونی هوای محل زندگی	۱۱
۳/۹۲	۲	زیره کوهی، نان چوچ	درمان عفونت‌های زنانه	۱۲
۱/۹۶	۱	ملنگون	ضد عفونی چشم	۱۳
۱/۹۶	۱	اسفناج کوهی	مقوی بدن	۱۴
۱/۹۶	۱	اسفناج کوهی	درمان کم‌خونی	۱۵
۳/۹۲	۲	پیچک، ازبوت	درمان یبوست	۱۶
۳/۹۲	۲	کرماشو، گز	ضد عفونی دهان و دردهای دندان	۱۷
۹/۸۰	۵	کرماشو، گل هوش، کبرگ، مشیره، پتروک	مسکن درد در بدن	۱۸
۵/۸۸	۳	خارشتر، گل زر، کبرگ	درمان دردهای کلیه	۱۹
۱/۹۶	۱	سلمه	از بین برنده کرم و انگل در بدن	۲۰
۱/۹۶	۱	گل بیو	درمان چربی خون	۲۱
۷/۸۴	۴	دانارگ، کریه، قزنیچ، سیر کوهی	اشتها آور	۲۲
۳/۹۲	۲	قزنیچ، مشیره	رفع بیماری‌های پوستی	۲۳
۳/۹۲	۲	سیر کوهی، پودینه	بالا بردن هضم غذا	۲۴

تجزیه و تحلیل شاخص‌های گیاهان دارویی تحقیق

نتایج به دست آمده در جدول ۶ نشان می‌دهد که گونه گیاهی زیره سیاه با شش نوع کاربرد و گونه‌های گز، آویشن و بومادران هرکدام با پنج نوع کاربرد دارویی، پرکاربردترین گونه‌های گیاهی معرفی شده‌اند. یافته‌ها حاکی از آن است که، گونه گیاهی پنیرک با بیشترین فراوانی مثبت، بالاترین تکرار را در بین مصاحبه‌شوندگان داشته است. به طوری که با ۲۳/۳۳ درصد، بیشترین درصد فراوانی مثبت را به خود اختصاص داده است. همان‌طور که یافته‌ها نشان می‌دهد، دو گونه آویشن و زیره سیاه هرکدام با مقدار عددی ۰/۶۶، بیشترین ارزش استفاده را نسبت به سایر گیاهان داشته‌اند.

جدول ۶- شاخص‌های دانش بومی گیاهان دارویی منطقه مورد مطالعه

ردیف	نام فارسی گیاهان دارویی	تعداد کاربرد	فراوانی مثبت	فراوانی نسبی مثبت	درصد فراوانی مثبت	ارزش استفاده
۱	اسپند	۳	۵	۱/۶۶۶ ۰	۱۶/۶۶	۰/۳۸
۲	بابونه	۴	۵	۱/۶۶۶ ۰	۱۶/۶۶	۰/۴۴
۳	بومادران	۵	۴	۱/۳۳۳ ۰	۱۳/۳۳	۰/۵۷
۴	خاکشیر	۴	۶	۲/۰۰۰ ۰	۲۰	۰/۴۸
۵	زیره سیاه	۶	۶	۲/۰۰۰ ۰	۲۰	۰/۶۶
۶	شاه‌تره	۲	۶	۲/۰۰۰ ۰	۲۰	۰/۲۷

۱۹۰ دو فصلنامه دانش‌های بومی ایران، سال چهارم، شماره ۷، بهار و تابستان ۱۳۹۶

		۰				
۰/۶۲	۲۰	/۲۰۰۰ ۰	۶	۴	بالنگو	۷
۰/۴۹	۱۶/۶۶	/۱۶۶۶ ۰	۵	۴	کاکوتی	۸
۰/۲۹	۱۳/۳۳	/۱۳۳۳ ۰	۴	۳	گلپر	۹
۰/۳۲	۱۳/۳۳	/۱۳۳۳ ۰	۴	۳	اسفناج	۱۰
۰/۴۲	۲۳/۳۳	/۲۳۳۳ ۰	۷	۲	پنیرک	۱۱
۰/۲۵	۱۳/۳۳	/۱۳۳۳ ۰	۴	۳	خرگوشک	۱۲
۰/۲۴	۱۳/۳۳	/۱۳۳۳ ۰	۴	۲	هفت بند	۱۳
۰/۲۱	۱۳/۳۳	/۱۳۳۳ ۰	۴	۲	پیچک	۱۴
۰/۲۴	۱۳/۳۳	/۱۳۳۳ ۰	۴	۲	علف پشمکی	۱۵
۰/۶۶	۲۰	/۲۰۰۰ ۰	۶	۵	آویشن	۱۶
۰/۱۵	۱۶/۶۶	/۱۶۶۶ ۰	۵	۱	درمنه کوهی	۱۷
۰/۱۵	۱۶/۶۶	/۱۶۶۶ ۰	۵	۱	پیازکوهی	۱۸

دانش بومی گیاهان دارویی از دیدگاه بهره‌برداران ... ۱۹۱

۰/۳۱	۱۶/۶۶	/۱۶۶۶ ۰	۵	۳	بنگ دانه	۱۹
۰/۱۸	۱۵	/۱۵۰۰ ۰	۳	۲	مرغ، شیل کبیر	۲۰
۰/۳۲	۱۳/۳۳	/۱۳۳۳ ۰	۴	۳	خارشتر	۲۱
۰/۱۹	۱۵	/۱۵۰۰ ۰	۳	۳	یونجه	۲۲
۰/۳۶	۱۳/۳۳	/۱۳۳۳ ۰	۴	۳	بومادران	۲۳
۰/۳۲	۱۳/۳۳	/۱۳۳۳ ۰	۴	۳	سلمه تره	۲۴
۰/۲۱	۱۶/۶۶	/۱۶۶۶ ۰	۵	۲	کنگر صحرايي	۲۵
۰/۱۲	۱۳/۳۳	/۱۳۳۳ ۰	۴	۱	خیارک	۲۶
۰/۲۴	۱۳/۳۳	/۱۳۳۳ ۰	۴	۲	چای کوهی	۲۷
۰/۲۹	۱۳/۳۳	/۱۳۳۳ ۰	۴	۳	چشم خروس	۲۸
۰/۳۰	۱۶/۶۶	/۱۶۶۶ ۰	۵	۲	باریجه	۲۹
۰/۳۲	۱۳/۳۳	/۱۳۳۳ ۰	۴	۳	نجم طلائی	۳۰
۰/۳۹	۱۳/۳۳	/۱۳۳۳	۴	۵	گز	۳۱

		۰				
۰/۲۴	۱۳/۳۳	/۱۳۳۳ ۰	۴	۲	آفتاب پرست	۳۲
۰/۵۲	۲۰	/۲۰۰۰ ۰	۶	۳	تلخه	۳۳
۰/۲۹	۱۳/۳۳	/۱۳۳۳ ۰	۴	۳	گون	۳۴
۰/۱۲	۱۳/۳۳	/۱۳۳۳ ۰	۴	۱	سلمک	۳۵
۰/۳۲	۱۳/۳۳	/۱۳۳۳ ۰	۴	۴	ورث	۳۶
۰/۱۵	۱۵	/۱۵۰۰ ۰	۳	۳	قدومه	۳۷
۰/۱۵	۱۵	/۱۵۰۰ ۰	۳	۲	موچه	۳۸
۰/۲۹	۱۳/۳۳	/۱۳۳۳ ۰	۴	۳	توت روباهی	۳۹
۰/۵۲	۲۰	/۲۰۰۰ ۰	۶	۳	کلپوره	۴۰
۰/۲۱	۱۳/۳۳	/۱۳۳۳ ۰	۴	۲	شنگ	۴۱
۰/۱۵	۱۳/۳۳	/۱۳۳۳ ۰	۴	۲	زبان در قفا	۴۲
۰/۲۷	۱۶/۶۶	/۱۶۶۶ ۰	۵	۲	علف مار	۴۳

دانش بومی گیاهان دارویی از دیدگاه بهره‌برداران ... ۱۹۳

۰/۳۵	۱۶/۶۶	/۱۶۶۶ ۰	۵	۳	شکر تیغال	۴۴
۰/۲۴	۱۶/۶۶	/۱۶۶۶ ۰	۵	۲	مریم‌گلی	۴۵
۰/۱۲	۱۵	/۱۵۰۰ ۰	۳	۲	آویارسلام	۴۶
۰/۲۱	۱۳/۳۳	/۱۳۳۳ ۰	۴	۲	شیرسگ	۴۷
۰/۳۶	۱۳/۳۳	/۱۳۳۳ ۰	۴	۳	سیرکوهی	۴۸
۰/۳۶	۱۳/۳۳	/۱۳۳۳ ۰	۴	۳	پونه	۴۹
۰/۱۸	۱۵	/۱۵۰۰ ۰	۳	۲	پنجه کلاغ	۵۰
۰/۳۲	۱۳/۳۳	/۱۳۳۳ ۰	۴	۳	سریش	۵۱

بحث و نتیجه‌گیری

۵۱ گونه گیاهی دارویی شناسایی شده متعلق به ۲۶ تیره گیاهی است که، پرجمعیت‌ترین خانواده گیاهی خانواده نعنائیان (Lamiaceae) و خانواده کاسنی (Asteraceae) که هرکدام به ترتیب دارای هفت و شش گونه می‌باشند و پس‌از آن به ترتیب، خانواده سوسنیان (Liliaceae) با چهار گونه و همچنین گندمیان (Poaceae)، شب‌بویان (Brassicaceae)، اسفناجیان (Chenopodiaceae) و چتریان (Apiaceae) هرکدام با سه گونه در رتبه‌های بعدی قرار گرفتند. یافته‌ها حاکی از آن است که دو جنس گیاهی

دارای تکرار در منطقه مورد مطالعه بومادران (*Achillea*) و پیاز (*Allium*) بودند که با نتایج تحقیقات اتنوبوتانی گیاهان دارویی سجادی و همکاران (۱۳۹۰) و اهوازی و همکاران (۱۳۸۶) نشان داد که خانواده‌های نعنائیان بیشترین سهم را در گیاهان دارویی بررسی شده داشتند که دارای کاربرد محلی و سنتی بودند. در همین راستا، تبد و جلیلیان (۱۳۹۴) تعداد ۵۶ گونه گیاهی متعلق به ۲۴ خانواده و ۴۸ جنس که در منطقه مصارف سنتی دارویی داشتند، را شناسایی کردند که خانواده نعنائیان (*Lamiaceae*) با داشتن ۱۰ جنس و ۱۲ گونه از نظر فراوانی تعداد جنس و گونه بزرگ‌ترین خانواده در این منطقه بودند و سپس خانواده کاسنی‌ها (*Asteraceae*) در رده‌بندی بعدی قرار گرفتند. همسو با این تحقیق ذوالفقاری و همکاران (۱۳۹۱) و حمزه و همکاران (۱۳۸۹) و مردانی‌نژاد و وزیرپور (۱۳۹۱) و دهکردی و همکاران (۱۳۹۴) در بررسی‌های‌شان نشان می‌دهند که خانواده نعنائیان (*Lamiaceae*) دارای پرجمعیت‌ترین تعداد گونه و پرکاربردترین خانواده می‌باشند. در این تحقیق از برخی گونه‌های ۴۰ تیره مورد استفاده، گونه‌های ۳۳ تیره قابلیت جمع‌آوری در منطقه اجرا را داشتند که تیره‌های نعنائیان *Lamiaceae* و ستاره‌آسا *Asteraceae* هر تیره به ترتیب نه و هشت گونه، گل سرخ *Rosaceae* با شش گونه و تیره‌های پروانه آسا، چتریان و شب بو، *Papilionaceae* و *Apiaceae* و *Brassicaceae* هر یک با پنج گونه به‌عنوان بیشترین تیره‌های مورد استفاده هستند.

توزیع فراوانی گیاهان دارویی شناسایی شده در منطقه مورد مطالعه بر اساس نوع کاربرد مصرفی در ۲۴ طبقه نشان داد که ۵۲/۹۴ درصد از بهره‌برداران عشایری با بیشترین فراوانی از گیاهان دارویی مانند بومادرون، شاه‌تره و کاکوتی در درمان دل‌درد، دل‌پیچه و اسهال، ۴۳/۱۴ درصد از گیاهان مورد استفاده مانند قسنی، آنخ و سندوم به‌عنوان رفع کننده نفخ و دردهای معده و ۲۳/۵۳ درصد از گیاهان ملنگون، خاکشیر و گل بیدی در درمان گلودرد و سرفه استفاده می‌کردند که با نتایج تحقیق زیرایی و همکاران (۱۳۹۴) با عنوان بررسی اتنوفارماکولوژی گیاهان دارویی جلگه دشتستان در

استان بوشهر که ۱۳۱ گیاه دارویی مربوط به ۶۲ خانواده شناسایی شد و رایج‌ترین استفاده دارویی گیاهان در این منطقه به ترتیب برای درمان بیماری‌های گوارشی اعلام نمودند همخوانی دارد. تحقیق مردانی‌نژاد و وزیرپور (۱۳۹۱) در بررسی اتنوبوتانی گیاهان دارویی توسط مردم مبارکه (اصفهان) نشان دادند که گونه پونه برای رفع نفخ معده، گونه آویشن، برای رفع دل‌درد، گونه بومادران برای رفع دل‌درد، گونه بابونه برای رفع نفخ، و گونه خارشتر برای دل‌درد بیشترین کاربرد محلی را داشتند که با نتایج تحقیق حاضر همخوانی دارد. نتایج تحقیق سجادی و همکاران (۱۳۹۵) و اورست و ازترک (۲۰۰۵) کاربرد گیاهان دارویی در منطقه فریدون‌شهر مبنی بر بیشترین مصرف دارویی برای درمان بیماری‌های گوارشی همسو با نتایج تحقیق حاضر است. مصدق و همکاران (۲۰۱۲) در بررسی اتنوبوتانی گیاهان دارویی استان کهگیلویه و بویراحمد نیز اظهار داشتند که بیشترین گیاهان دارویی به ترتیب در زمینه اختلالات گوارشی استفاده می‌شدند. زرگری (۱۳۷۳) و افشار (۱۳۷۰) عباسی و همکاران (۱۳۹۱) گیاه پیچک را مسهل معرفی کردند که عشایر منطقه نیز به همین منظور از این گیاه به‌صورت محلی استفاده دارویی می‌کردند. عشایر منطقه از گیاه پنیرک برای درمان عفونت بدن، درمان سرفه و گلودرد استفاده می‌کردند که با نتایج رستگار و همکاران در مطالعه اتنوفارموکولوژی گیاهان بومی رودخانه حله استان بوشهر مبنی بر درمان سینه‌درد و عفونت‌های تنفسی توسط این گیاه همخوانی دارد.

منابع

- ایران منش، محبوبه؛ نجفی، شهلا و یوسفی، مهدی. (۱۳۸۹)، بررسی اتنوبوتانی گیاهان دارویی منطقه‌ی سیستان، *فصلنامه داروهای گیاهی*. پیش شماره ۲.
- تبد، محمدعارف و جلیلیان، نسترن. (۱۳۹۴)، مطالعه اتنوبوتانیکی گیاهان دارویی منطقه زریوار شهرستان مریوان، *فصلنامه گیاهان دارویی*. سال ۴، دوره ۲، شماره ۵۴.
- خدایاری، حامد؛ امانی، شهریار و امیری، حمزه. (۱۳۹۳)، اتنوبوتانی گیاهان دارویی شمال شرق استان خوزستان، *فصلنامه اکوفیتوشیمی گیاهان دارویی*. سال ۲، شماره ۴.
- دولتخواهی، مهدی؛ قربانی نهوجی، مجید؛ مهرآفرین، علی؛ امینی نژاد، غلامرضا و دولتخواهی، علی. (۱۳۹۱)، مطالعه اتنوبوتانیکی گیاهان دارویی شهرستان کازرون: شناسایی، پراکنش و مصارف سنتی، *فصلنامه گیاهان دارویی*. سال ۱۱، دوره ۲، شماره ۴۲.
- دولتخواهی، مهدی و قربانی نهوجی، مجید. (۱۳۹۲)، معرفی گیاهان دارویی پرمصرف شهرستان دشتستان در استان بوشهر با تأکید بر کاربرد سنتی، *فصلنامه گیاهان دارویی*. سال ۱۲، دوره ۲، شماره ۴۶.
- دولتخواهی، مهدی و نبی‌پور، ایرج. (۱۳۹۳)، بررسی اتنوبوتانی گیاهان دارویی حوزه آبریز شمال شرقی خلیج فارس، *فصلنامه گیاهان دارویی*. سال ۱۳، دوره ۲، شماره مسلسل ۵۰.
- زیرایی، محمدعلی؛ ارشدی، سمیرا؛ دولتخواهی، مهدی؛ دارابی، حسین و نبی‌پور، ایرج. (۱۳۹۴)، اتنوفارماکولوژی گیاهان دارویی جلگه دشتستان در منطقه زیرراه (توز) استان بوشهر، *دوماهنامه طب جنوب*. سال ۱۸، شماره ۴.

دانش بومی گیاهان دارویی از دیدگاه بهره‌برداران ... ۱۹۷

- سجادی، سیدابراهیم؛ بتولی، حسین و قنبری، علی. (۱۳۹۰)، جمع‌آوری بررسی مصارف سنتی منتخبی از گیاهان شهرستان کاشان، *مجله طب سنتی اسلام و ایران*. سال ۲، شماره ۱.

- شریفی فر، فریبا؛ کوهپایه، عابد؛ متقی، محمدمهدی؛ امیرخسروی، آرزو؛ پورمحسنی نسب، الهام و خدائشناس، منصوره. (۱۳۸۹)، بررسی اتنوبوتانی گیاهان دارویی شهرستان سیرجان استان کرمان، *فصلنامه گیاهان دارویی*. پیش شماره ۳.

- علوی، زکریا؛ ربیعی، الهه؛ سعیدی گراغانی، حمیدرضا و قوردویی میلان، قهرمان. (۱۳۹۰)، استفاده سنتی و بومی از گیاهان دارویی در شمال کشور (مطالعه موردی: سری ۸۱ و ۸۳ طرح جنگلداری اداره کل منابع طبیعی مازندران - ساری)، *فصلنامه داروهای گیاهی*. سال ۲، شماره ۲.

- فروزه، محمدرحیم؛ حشمتی، غلامعلی و بارانی، حسین. (۱۳۹۳)، جمع‌آوری و بررسی اتنوبوتانی منتخبی از گیاهان استان کهگیلویه و بویر احمد، *مجله طب سنتی اسلام و ایران*. سال ۵، شماره ۲.

- قلی‌پور، عباس؛ قربانی نهوجی، مجید؛ رسولی، نسیم و حبیبی، میثم. (۱۳۹۳)، مطالعه اتنوبوتانیکی گیاهان دارویی دهستان زارم رود نکا (استان مازندران)، *فصلنامه گیاهان دارویی*. سال ۱۳، دوره ۴، شماره ۵۲.

- مردانی نژاد، شاهین و وزیرپور، منصوره. (۱۳۹۱)، اتنوبوتانی گیاهان دارویی توسط مردم مبارکه (اصفهان)، *فصلنامه گیاهان دارویی*. سال ۳، شماره ۲.

- ملتی، هاجر؛ کافی، محمد؛ ملتی، فریدون و نجفی، فرزاد. (۲۰۱۳)، مروری گونه پونه‌سای برگه‌دار (*Nepeta bracteata Benth*) و بررسی اتنوبوتانی آن در چند شهرستان استان خراسان رضوی، *فصلنامه داروهای گیاهی*. سال ۳، شماره ۴.

- Ajibesin, kola K., Ekpo, Benjamin A., Bala, Danladi N., Essien, Ettiene E., and Adesanya, Saburi A. (2008). Ethnobotanical survey of Akwa Ibom State of Nigeria, *Journal of Ethnopharmacology*. 115, 408-387.
- Alam, Naveed. Shinwari, Muhammad Ilyas. Ullah, Zahid. (2011). Indigenous knowledge of medicinal plants of Chagharzai valley, district Buner, Pakistan, *Pakistan Journal of Botany*. 43, 2, 773-780.
- Amiri, Mohammad Sadegh. Joharchi, Mohammad Reza. (2013). Ethnobotanical investigation of traditional medicinal plants commercialized in the markets of Mashhad, Iran, *Avicenna Journal of Phytomedicine*. 3, 3, 254-271.
- Azizi, Hejraneh. Keshavarzi, Maryam. (2015). Ethnobotanical study of medicinal plants of Sardasht, Western Azerbaijan, northwestern Iran. *Journal of Herbal Drugs*. 6, 2, 113-119.
- Camejo-Rodrigues, Joana. Ascensão, Lia. Bonet, M. Àngels. Vallès, Joan. (2003). An ethnobotanical study of medicinal and aromatic plants in the Natural Park of “Serra de São Mamede” (Portugal), *Journal of Ethnopharmacology*. 89, 2-3, 199–209.
- Everest, Ayse. Ozturk, Eesin. (2005). Focusing on the ethnobotanical uses of plants in Mersin and Adanaprovinces (Turkey), *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*. 1, 1-6.
- Giday, Mirutse. Asfaw, Zemedede. Elmqvist, Thomas. Woldu, Zerihun. (2003). An ethnobotanical study of medicinal plants used by the Zay people in Ethiopia, *Journal of Ethnopharmacology*. 85, 1, 43–52.
- Hailemariam Bekalo, Tesfaye. Demissew Woodmatas, Sebsebe. Asfaw Woldemariam, Zemedede. (2009). An ethnobotanical study of medicinal plants used by local people in the lowlands of Konta Special Woreda,

- southern nations, nationalities and peoples regional state, Ethiopia, *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*.5, 1-26.
- Lulekal, Ermias. Kelbessa, Ensermu. Bekele, Tamrat. Yineger, Haile. (2008). An ethnobotanical study of medicinal plants in Mana Angetu District, southeastern Ethiopia, *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*. 4, 1-10.
  - Macia, Manuel. Garcia, Emilia. Vidaurre, Prem. (2005). An ethnobotanical survey of medicinal plants commercialized in the markets of La Paz and El Alto, Bolivia, *Journal of Ethnopharmacology*. 97, 337-350.
  - Mahmood, Aqeel. Mahmood, Aqeel. Malik, Raifat. (2012). Indigenous knowledge of medicinal plants from Leepa valley, Azad Jammu and Kashmir, Pakistan, *Journal of Ethnopharmacology*. 143, 338–346.
  - Mahmoud, Tamer. Gairola, Sanjay. (2013). Traditional knowledge and use of medicinal plants in the Eastern desert of Egypt: a case study from Wadi El-Gemal national park, *Journal of Medicinal Plants Studies*. 1, 6, 10-17.
  - Mahwasane, S.T. Middleton, Linda. Boaduo, Nana. (2013). An ethnobotanical survey of indigenous knowledge on medicinal plants used by the traditional healers of the Lwamondo area, Limpopo province, South Africa, *South African Journal of Botany*. 88, 69-75.
  - Mesfin, Kalayu. Tekle, Girmay. Tesfay, Teklemichael. (2013). Assessment of threatening factors of medicinal plant species in Samre district, South-Eastern Tigray, Northern Ethiopia, *Journal of Medicinal Plants Studies*. 1, 4, 38-42.
  - Pandikumar, Perumal. Chellappandian, Muthiah. Mutheeswaran, Subramanian. Ignacimuthu, Savarimuthu. (2010). Consensus of local knowledge on medicinal plants among traditional healers in

Mayiladumparai block of Theni District, Tamil Nadu, India, *Journal of Ethnopharmacology*. 134, 2, 354–362.

- Panghal, Manju. Arya, Vedpriya. Yadav, Sanjay. Kumar, Sunil. Yadav, Jaya Parkash. (2010). Indigenous knowledge of medicinal plants used by Saperas community of Khetawas, Jhajjar District, Haryana, India, *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, 6, 4, 1-11.
- Parsaei, Pouya. Bahmani, Mahmoud. Naghdi, Nasser. Asadi-Samani, Majid. Rafieian-Kopaei, Mahmoud. (2016). *The most important medicinal plants effective on constipation by the ethnobotanical documents in Iran*, *Der Pharmacia Lettre*. 8, 2, 188-194.
- Rahmatullah, Muhammed. Ahmed, Nasir. Bhuiyan, Zobaer Ahmed. Israt Jahan. Rownak, Jahan. (2010). A survey of medicinal plants used by folk medicinal practitioners in two villages of Tangail district, Bangladesh, *American-Eurasian Journal of Sustainable Agriculture*. 4, 3, 357-362.
- Rajaei, Peyman. Mohamadi, Neda. (2012). Ethnobotanical Study of Medicinal Plants of Hezar Mountain Allocated in South East of Iran, *Iranian Journal of Pharmaceutical Research*. 11, 4, 1153-1167.
- Shyma, T.B., and Devi Prasad, A.G. (2012). Traditional use of medicinal plants and its status among the tribes in mananthavady of wayanad district, Kerala, *World Research Journal of Medicinal and Aromatic Plants*. 1, 2, 22-26.
- Teklehaymanot, Tilahun. Giday, Mirutse. Medhin, Girmay. Mekonnen, Yelamtsehay. (2007). Knowledge and use of medicinal plants by people around Debre Libanos monastery in Ethiopia, *Journal of Ethnopharmacology*. 111, 2, 271–283.

دانش بومی گیاهان دارویی از دیدگاه بهره‌برداران ... ۲۰۱

- Uprety, Yadav. Asselin, Hugo. Dhakal, Archana. Julien, Nancy. (2012). Traditional use of medicinal plants in the boreal forest of Canada: review and perspectives, *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*. 8, 7, 1-14.
- Yirga, Gidey. (2010). Assessment of indigenous knowledge of medicinal plants in central zone of Tigray, Northern Ethiopia, *African Journal of Plant Science*. 4, 1, 006-011.